

IDŐSZAKI KIÁLLÍTÁSOK AQUINCUMBAN

Budapesten az Aquincumi Múzeumban az állandó tárlatok mellett minden évben értékes és érdekes ideiglenes kiállítások várják a látogatókat. Jelen írás két egymást váltó kiállítást mutat be. A 2015 és 2016 novembere között megrendezett kiállítás az aquincumi wellnesséletert, a már ókorban is virágzó fürdőéletet mutatta be, a 2016 decemberétől 2017 novemberéig látogatható tárlat az aquincumi rontó varázslatok, a korabeli mágia tiltott világába kalauzolja el a múzeum közönségét.

LASSÁNYI GÁBOR

TITKOS UTAKON – SÖTÉT VARÁZSLATOK AQUINCUMBAN

2016. december 3. – 2017. november 5.

Rendező: Lassányi Gábor

Társkurátor: Barta Andrea, Vass Lóránt

„Bizony mindenki fél attól, hogy borzalmas ráolvasásokkal megátkozzák” – írta idősebb Plinius közel kétezer évvel ezelőtt. Azt, hogy a rómaiak Pannoniában sem voltak biztonságban a gonosz varázslatoktól, mi sem bizonyítja jobban, mint az a három, ólomlapra karcolt és sírok között elásott átokszöveg, amelyet a közelmúltban Óbudán találtak meg. A 2016. december elejétől az Aquincumi Múzeumban látható kiállítás a római kori mágia e különleges, tiltott területét, a rontó varázslatokat mutatja be, valamint azokat a védőeszközöket, mágikus amuletteket, amelyekkel az ártó erőket akarták távol tartani maguktól az emberek.

A kiállítás három egységet ölel fel: a polgárváros hétköznapi köztereit, az ettől a szférától már részben eltávolodó, a transzcendens világ erőit felhasználó varázsló műhelyét és a hétköznapi szféráján túli, az alvilágra kaput nyitó temetőt, ahol az átokírások utolsó fázisa folyt, ahol kapcsolatot lehetett teremteni a különböző alvilági istenekkel és erőkkel (1. kép).

Az átoktáblák – ahogy a most először bemutatott három aquincumi ólomlemez is – a mágikus rontó szertartások fontos kellékei voltak. Ezeken keresztül lehetett üzenetet küldeni az isteneknek és az alvilági erőknek, segítséget kérni tőlük ahhoz, hogy valaki elégtételt kapjon az őt ért sérelmekért, vagy hogy egy másik ember akaratát megtörje. A társadalom minden rétege – a császári családtól a rabszolgáig – igénybe vehette ezt a sötét eljárást, ha úgy érezte, más eszköz már nem áll a rendelkezésére.

Az átokszövegeket legtöbbször titkos tudásban jártas varázslók készítették, valószínűleg mágikus receptgyűjtemények útmutatásai alapján. A táblákat sokszor szentélyeknél rejtették el, vagy olyan helyeken – például temetőknél vagy tavaknál – ásták el, süllyesztették víz alá, amelyekről úgy gondolták, kapcsolatban állnak a túlvilággal. Az átkok készítése, megrendelése súlyos bűncselekménynek számított, a római jog szerint akár halálbüntetés is járt érte.

1. kép: A kiállítás plakátja (Grafika: Cserkúti Dávid)

Időszaki kiállítások Aquincumban

A természetes vagy természetfölötti veszélyek ellen számos varázslatos védőeszköz létezett a római korban. A kiállítás ezeket a tárgyakat is részletesen bemutatja. Láthatóak aranyból, bronzból, csontból, kőből és borostyánból készült ékszerek, és olyan kis amulett-tartó kapszulák, amelyekbe mágikus jelekkel és titokzatos formulákkal teleírt fémlemezeket vagy papiruszdarabokat csomagoltak (2. kép). A tárlaton megtekinthető egy rekonstruált római kori varázslóműhely az ókori varázsló teljes kelléktárával – titokzatos alapanyagokkal, varázseszközökkel, receptgyűjteményekkel – felszerelve (3. kép).

A tárlat különlegességét Cserkuti Dávid, az egyik legismertebb magyar képregényrajzoló illusztrációi adják, amelyek az egyik aquincumi átoktábla alapján rekonstruált és részben elképzelt konfliktust mutatják be (4. kép). A szöveg szerint a Kr. u. 2–3. század fordulóján Aquincumban egy bírósági tárgyalás előtt szabad emberek és rabszolgák egy csoportja ólomlemezre írt átokszöveget készítettett egy varázslóval, azért, hogy ellenségeiket elnémítsák, illetve megbénítsák.

A tárlaton kiállított tárgyak többsége az Aquincumi Múzeum gyűjteményéből származik, kiegészítve a Magyar Nemzeti Múzeum, a Szépművészeti Múzeum és a Janus Pannonius Múzeum műtárgyaival.

2. kép: Varázspapirusz és mágikus figura rekonstrukciója a varázslóműhelyben (Fotó: Szilágyi Nóra)

3. kép: A rekonstruált római varázslóműhely (Fotó: Szilágyi Nóra)

4. kép: A kiállítás első terme (Fotó: Szilágyi Nóra)

FÉNYES GABRIELLA

WELLNESS AZ ÓKORBAN – FÜRDŐKULTÚRA AQUINCUMBAN

2015. november 16. – 2016. november 16.

Kurátor: Fényes Gabriella

Budapestet méltán fürdővárosnak tartjuk, büszkéek vagyunk fürdőváros múltjára is. A fürdésnek, a kiváló gyógyvizek felhasználásának azonban nem csak újkori és törökkori előzménye van. A terület az ókorban is fontos fürdőhely volt. Erről tanúskodnak a feltárt építészeti maradványok és az ásatások során előkerült, fürdőlethez kötődő tárgyi leletek is. Az Aquincumi Múzeum tematikus kiállítása a mai Budapest területén feltárt római fürdőket és a főváros ókori előzménye, Aquincum életében nagy szerepet játszó fürdőkulturát mutatta be (5. kép).

5. kép: A „Wellness az ókorban – Fürdőcultúra Aquincumban” című kiállítás áttekintő képe

„(A víz) ugyanis nélkülözhetetlen az élethez, az élet örömeihez és a mindennapi szükségletekhez” – írta Vitruvius kétezer évvel ezelőtt. Ezzel a mondattal összefoglalta mindazt, amit a víz a rómaiak számára jelentett. Ebbe beletartozik „a római fürdő”, az az épülettípus, amelyet a rómaiak teremtettek meg, és „a fürdőcultúra”, amelyet szintén a rómaiak adtak a világnak. A fürdő mint épülettípus eredete ugyan a görögökhöz nyúlik vissza, de a rómaiaknál vált a tisztálkodáson túl a pihenés és a feltöltődés napi helyszínévé. Így volt ez a vizekben gazdag Aquincumban is.

Az egykori fürdőcultúráról a fürdők romjai, kő- és téglafalak, freskótöredékek, továbbá a fürdők maradványai közül előkerült használati tárgyak, valamint az elhunytak sírjaiba mellékletként tett fürdőfelszerelések tanúskodnak. A kiállításhoz a múzeum raktárában őrzött régi anyagokból és az utóbbi évek ásatásai során előkerült leletek közül egyaránt válogattunk. A tárgyakon kívül térkép mutatta be a mai Budapest területén feltárt ókori fürdőket, és fotók, valamint rekonstrukciós rajzok tették szemléletessé a maradványokat. Hogy mindez érthető és érdekes legyen a laikus látogatók számára is, megszólaltattuk az egykori szemtanúkat, azaz az ókori embereket. Az antik szerzők ugyanis rendkívül beszédesek a fürdőcultúráról illetően, talán nem túlzás, hogy ez a római élet, a mindennapok egyik legtöbbet tárgyalt témája. Célunk az volt, hogy aki megtekinti a tárlatot és utána kimegy a múzeum épületét övező régészeti parkba vagy ellátogat a Flórián téri Fürdő Múzeumba, ne csak a fürdők romjait, a csupasz tégl- és kőfalakat, a fűtésrendszer lepusztult maradványait lássa, hanem fogalmat alkothasson az egykor ott zsibongó életéről is.

A kiállítás tematikusan tárgyalta az Aquincumban virágzó fürdőbeli életet. Húsz rövid tablószóveggel, antik szerzőktől vett idézetek segítségével mutattuk be a rómaiak fürdőit és fürdési szokásait, s mindezt az Aquincumból előkerült régészeti leletekkel szemléltettük. A kiállítás először a régészeti feltárásokba engedett rövid bepillantást. Aquincumból eddig huszonnégy fürdőt ismerünk. Az első fürdőt 1778-ban meszesgödör ásása során találták. Egyik fürdőhelyiségét még abban az évben Schönvisner István tárta fel. Ez az ásatás európai viszonylatban is a korai fürdőkutatások közé tartozott, ezért érdemesnek tartottuk Schönvisner Istvánnak a feltárásról kiadott publikációját is bemutatni.

Az aquincumi fürdőket részben a mai Római Strandfürdő területén feltárt források látták el vízzel a Szentendrei úton ma is látható észak–déli vízvezetéken keresztül. A forrásfogalattal az ásatások az során

Időszaki kiállítások Aquincumban

előkerültek, az egyiket eredetiben mutattuk be a közönségnek. A források fölé kútházakat emeltek. A vizet a kútházakból közös gyűjtőcsatornába folytatták, majd az észak–déli irányú vízvezeték szállította el azt a polgárvárosba, onnan tovább a katonai tábor felé. A forrásfoglalatokot körülvevő kútházak mind-egyikében isteneknek – részben gyógyító isteneknek – emelt oltárok álltak, köztük az egyiket Apollónak és Sironának emelték. A források foglalataiból áldozati ajándékok kerültek elő, közülük a legjellegzetesebbeket – aranygyűrűt, pénzeket, terrakotta szobrocskát – állítottuk ki. Ezek a tárgyak vezették át a látogatót a kiállítás következő témájához, a gyógyvizekhez és a gyógyforrásoknál tisztelt istenekhez. Mivel a rómaiak nem hagytak termálforrást kiaknázatlanul, annak is utánajártunk, hogy Budapest területén hol találunk erre utaló nyomokat (6. kép).

A következő egység a fürdők részeit és épületgépészetét mutatta be magyarázó rajzok, valamint részben eredeti darabokból, részben eredeti leletekről készült másolatokból összeállított padlófűtés- (*hypocaustum*) installáció segítségével. A tisztasági fürdőknek – akár gazdag lakóházakhoz kapcsolódó magánfürdőkről, akár közfürdőkről volt szó – komoly épületgépészeti rendszerük volt, amely a Kr. u. 1. század folyamán alakult ki, majd ettől kezdve a Római Birodalom minden fürdőjében megtalálható volt. Ez magában foglalta a vízellátás, a fűtés, a vízmelegítés és a szennyvízelvezetés teljes rendszerét. Üreges téglák, padlótéglák, az óbudai- (Hajógyári-) szigeti helytartói palotából előkerült kicsi, de annál szebb falfestménytöredékek, stukkó, vízvezető ólomcsövek szemléltették ezt (7. kép).

Az építészeti és gépészeti keret bemutatása után a fürdőbeli életbe engedtünk bepillantást, annak tárgyi leleteivel együtt. A római fürdők lehettek köz- és magánfürdők, illetve katonai fürdők. A legimpozánsabb magánfürdő itt a helytartói palotáé volt, amelyet a feltárása során készült fotókkal szemléltettünk. A legnagyobb fürdő, az Aquincumban állomásozó katonai csapat, a legio II Adiutrix fürdője, újjáépítési feliratának szövegével, az épület rekonstrukciós rajzával és a Fürdő Múzeumban látható romok fényképeivel jelent meg a kiállításon. A másik, még a szakemberek körében is kevésbé ismert katonai fürdő részletből, a Királyfürdő sarkánál feltárt *caldarium*ból (magas páratartalmú, forró vizes fürdőhelyiség) az ott talált falfestmény-töredékeket állítottuk ki.

A római fürdő építészeti keretét hús-vér mindennapi emberek töltötték meg élettel. A „zajt, zsvajt, lármát”, ahogy azt Seneca 56. levelében leírja, persze csak elképzelni tudjuk, de a fürdőkben használt mindennapi tárgyak, piperefelszerelések, csipeszek, borotva, illatszeres tégelyek, zsetonok és dobókockák az ásatások során előkerültek, ezeket a tárlókban be is mutattuk. A tárgyak közül kiemelkedik a nagy katonai fürdőből előkerült bronz vakarókés (*strigilis*), a Bécsi útról sírból előkerült négerfejes bronz illatszeres edény (*balsamarium*) és a szintén a Bécsi út mentén talált, ritkaságszámba menő, fürdőolaj szállítására szolgáló vasedényke (8. kép).

A fürdőkben dolgozó emberekről jobbra csak az ókori szövegek tájékoztatnak, de a fürdőkben is praktizáló orvosokat jellegzetes orvosi eszközeik bemutatásával Aquincumban is meg tudtuk jeleníteni. Talán a fürdőbeli orvoslással áll összefüggésben az a Telesphorusnak állított feliratos szobortalapzat is, amely egy valószínűleg szintén fürdőnek tartható épületből került elő.

6. kép: A „Wellness az ókorban – Fürdőkultúra Aquincumban” című kiállítás részlete a Római Strandfürdő területén előkerült egyik, Apollónak és Sironának állított oltárkövel és oldalt a vedersoros láncos vízemelő modelljével

7. kép: Részlet a kiállításból: a római padlófűtés (*hypocaustum*) bemutatása

Időszaki kiállítások Aquincumban

A kiállítás végén összefoglaltuk, mit is adtak nekünk a rómaiak. A legtöbb római lakóépületben fürdőszoba nem volt, ilyen csak a leggazdagabbak lakóházaiban épült. A legtöbb ember tehát tisztálkodni járt a fürdőbe, ezen túlmenően azonban élvezte a fürdő nyújtotta wellnesst is. Aki elment a fürdőbe, először kicsit sportolt, majd kedve szerint váltogathatta a forró és a hideg vizes fürdőt, többféle szaunában erősíthette testét. Valószínűleg nem hagyta ki a masszázst sem, de ha úgy volt szükséges, orvosi és kozmetikai kezeléseket is igénybe vehetett. Ha megszomjazott, megéhezett, felkereste a fürdők bejárata előtti büféket. Ezen túlmenően a római fürdő a társadalmi élet színtere volt, az emberek találkozóhelyeként is szolgált. A rómaiak a hév- és gyógyforrások vizét is kihasználták. Ezeken a helyeken gyógyfürdőközpontok jöttek létre, a híresebbeket messzi vidékekről is felkeresték, a határ mentén pedig a gyógyvizet a katonaság rekreációját szolgálták.

A kiállítást igyekeztünk mindenki számára könnyen érthetővé és élményszerűvé tenni. A gyermekek számára vedersoros láncos vízemelő modellt készítettünk, amely tapasztalataink szerint a felnőttek tetszését is megnyerte. A régészeti adatok szerint ilyen vízemelők működtek azokban a fürdőkben, amelyek nem voltak bekötve a városi vízvezetékrendszerbe. Póczy Klára elképzelése szerint ilyen vízemelést kellett beiktatni az aquincumi vízvezeték kiindulási pontjánál is. A múzeum restaurátorai korhű anyagokból, az egykori technikai kivitelben elkészítették az ókori fürdőfelszerelés másolatait. A fürdőpapucsot, vakarókést, illatszeres edényt, fésűt, tükröt a kiállításon kézbe lehetett venni, ki lehetett próbálni. Ezeket a tárgyakat az ókorban gyakran karikára fűzve vitték magukkal az emberek, mi is így akasztottuk ki egy kis öltözőrészre. A leülni, pihenni vágyó látogatók számára sajátos „kényelmi helyeket” kínáltunk. A római fürdők fontos részét képezték a közvécék, amelyek jellegzetes ülőkéi alapján készült el a padunk. Itt lehetett malmozni, olvasgatni, vagy akár az ókori ötletek nyomán készült karcolatokat szemlélni. Egy kis római asztalkán (ugyancsak másolat) rozmaring-, citromfű-, rózsa-, zsálya- és levendulapárlatot, valamint az ókor egyik leghíresebb orvosa, Galénos receptje alapján készült krémet tartalmazó üvegcséket helyeztünk, így a látogató beleszippanthatott a római fürdőkben használt illatokba is. A kiállítást gyermekeknek készült óriásrajz zárta, amely képileg összefoglalta mindazt, amiről a tárlaton szó esett. A felnőttek számára pedig Seneca híres 56. levelének részletével, egy ókori fürdő hangjainak felidézésével zártuk a kiállítást.

A visszajelzések alapján a kisiskolásoktól a nagyszülőkig sikerült felkelteni az emberek érdeklődését az ókori wellness iránt, sőt visszatérő látogatóink is voltak, akik újabb érdeklődőket hoztak magukkal. Közkívánatra időközben a kiállítás anyagát bemutató ismeretterjesztő kis könyv is megjelent. Az Év kiállítása 2015 pályázaton a kiállítás dicsérő oklevélben részesült. Az időszaki kiállítás egy éve alatt rengeteg program kapcsolódott a témához, ezek során minden szempontból igyekeztünk körüljárni az ókori fürdőkultúrát. Az Aquincumi Múzeum saját szervezésű programjai mellett központi szervezésű rendezvényekhez is kapcsolódtunk, így a „Wellness az ókorban – Fürdőkultúra Aquincumban” című kiállításához hirdetett programokkal részt vettünk a Múzeumok Éjszakáján, a Kutatók Éjszakáján, a Múzeumok Őszi Fesztiválján, csatlakoztunk a Global Wellness Day felhíváshoz is. Volt gyógyfürdőkről szóló ismeretterjesztő előadás, lehetett illatpárlatokat és ókori receptek alapján kenőcsöket készíteni, bejártuk női szemmel a római fürdőt, kimentünk a Flórián téri katonai fürdőbe is. Legnagyobb sikert talán azok a kombinált vezetések aratták, amelyeket régész tartott színészekkel közösen, akik az ókori szerzők írásait tolmácsolták, és megelevenítették a római fürdőkultúrát a kiállításban, sőt a polgárvárosi közfürdők romjai között is.

8. kép: Az Aquincumból előkerült fürdőfelszereléseket bemutató vitrin